

hij zendt mij heen vervuld van een geweldig zelfvertrouwen.' Ik heb veel aan Uw *Constantia* te danken.' Het is kenmerkend dat het hier om een brief gaat van een Frans gezant. De invloed van Lipsius' denkbelden is door hun intellectueelstisch karakter bij de hogere standen het grootst geweest, bij kooplieden, officieren en magistraten die, rustig te midden der woedende baren, hun maatschappelijke taken vervulden. P. C. Hooft behoorde tot hen, en in het Catshuis te Den Haag, Sorgh-vliet geheten, hangt een portret van Jacob Cats, dat de raadpensionaris van Holland afbeeldt naast een buste van de filosoof Seneca.

Er bestaat geen moderne editie van de Latijnse tekst van *De Constantia*. Om praktische redenen van beschikbaarheid werd de vertaling gebaseerd op de tekst die afgedrukt staat in de *Verzamelde Werken* uit 1675 (deel IV, pp. 511-612). De aldaar afgedrukte Latijnse en Griekse lofdichten op Lipsius en zijn werk van de hand van vrienden en collega's (pp. 520-525) zijn niet in de vertaling opgenomen, evenmin als de notities in de kantlijn. De tekst uit 1675 is vergeleken met de eerste druk (Leiden 1584), te weten met Lipsius' eigen handexemplaar dat in de Leidse Universiteitsbibliotheek bewaard wordt. De geconstateerde wijzigingen zijn in tussenliggende edities gecontroleerd. Uit dit onderzoek bleek dat de drukgeschiedenis van *De Constantia* twee belangrijke etappes kent. In de tweede druk uit 1585 heeft Lipsius zelf onder invloed van de kritiek van christelijke zijde een beperkt aantal wijzigingen aangebracht. Tevens werd toen hoofdstuk 14 van boek II gesplitst in twee afzonderlijke hoofdstukken (14 en 15), zodat vanaf 1585 boek II 16-26 correspondeert met II 15-25 in de eerste druk. In de laatste door de auteur bezorgde uitgave van *De Constantia* (Antwerpen 1599) werd nogmaals een beperkt aantal theologische, politieke en ethische passages gewijzigd. Tevens heeft Lipsius toen zijn korte zinnen soms ten behoeve van de lezer ietwat aangevuld, meestal met vormen van het werkwoord 'zijn' (*esse*). De editie van 1599 vormt de basis van de tekst die in de diverse *Opera Omnia* uit de 17e eeuw werd afgedrukt. De relevante inhoudelijke wijzigingen zijn in de vertaling in een voetnoot bij de desbetreffende plaatsen gesignaleerd. Ook de opmerkingen van de index van verboden boeken zijn ter plekke aangegeven. Drukfouten zijn stilzwijgend verbeterd. In een appendix is een klein aantal brieven van en aan Lipsius in vertaling opgenomen, die de wordingsgeschiedenis en de receptie van *De Constantia* illustreren. Een register van citaten en eigennamen is toegevoegd.

Gaarne betuig ik mijn dank aan mevrouw C. S. Rijkers-Krantz, mevrouw M. B. C. Zillikens en de heer R. R. Nauta voor hun assistentie. Speciaal gaat mijn dank uit naar mijn vrouw drs. C. M. Schrijvers-van Battum voor haar medewerking aan deze uitgave.

Lijst van enige geraadpleegde studies

Vertalingen van De Constantia:

- L., Dubois, *Traité de la constance* (Bruxelles-Leipzig 1873).
- J. Mourentorf, *Twee Boeken vande Stantvasticheyt* (1584), herdruk uitg. door H. van Crombruggen (Amsterdam-Antwerpen 1948).
- Sir John Stradling, *Two Bookes of Constancie* (1594), herdruk uitg. door R. Kirk en C. M. Hall (New Brunswick 1939).
- A. Virritius, *Von der Beständigkeit* (1601²), facsimile-herdruk uitg. door L. Forster (Stuttgart 1965).

Geschiedenis van de Stoa (algemeen):

- G. Abel, *Stoizismus und frühe Neuzeit* (Berlin 1978, met omvangrijke bibliografie).
- R. P. Julien-Eymard d'Angers, *Le renouveau du stoicisme au XVIe et XVIIe siècle*, in: *Actes VIIe Congrès Budé* (Paris 1964), 122 e.v.
- M. Spanneut, *Permanence du stoicisme de Zénon à Maïtraux* (Gembloux 1973).
- L., Zanta, *La renaissance du stoicisme au XVIe siècle* (Paris 1914).

Lipsius:

- Iusti Lipsi Epistolae Pars I: 1564-1583*, uitgeg. door A. Gerlo, M. A. Nauwelaerts, H. D. L. Vervliet (Brussel 1978).
- T. M. van de Bilt, *Lipsius' De constantia en Seneca* (diss. Nijmegen 1946).
- L., van der Essen en H. F. Bouchery, *Warom Justus Lipsius gevierd?*, in: *Meded. Kon. Vlaamse Acad. v. Wetensch.*, KI. Letteren II (Brussel 1949).
- L., Forster, *Lipsius and Renaissance Neostoicism*, in: *Festschrift for Ralph Farrell* (Bern 1977), 201-220.
- H. T. Oberman, *Van Leiden naar Leuven. De overgang van Justus Lipsius naar eene Roomsche Universiteit*, in: *Nederl. Archief voor Kerkgesch.* 5(1908), 68-111, 191-227, 269-304.